

СПОЛУЧУВАНІСТЬ СУФІКСА -ИН(-ІН-) В ОСНОВАХ АНТРОПОНІМІВ ПІВНІЧНОГО СТЕПУ

Тетяна ЛІШТАБА (Кіровоград)

У статті розглядаються сполучувальні можливості прізвищотворчого форманта -ин- (-ін-) у відапелятивних антропонімах.

The paper explores the valency of the Ukrainian surname-forming suffix -ин- (-ін-) in the surnames formed from nicknames.

В останні роки помітно виріс інтерес науковців до проблеми валентності мовних одиниць. Вивченню цього питання присвячено статті І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, Н. Клименко, М. Плющ та ін. Теорія валентності характерна різним напрямкам, оскільки передбачає здатність поєднання мовних елементів при творенні одиниць вищого рівня. Існує валентність звуків, морфів, слів, словосполучень, речень. На сьогодні навіть у науковій літературі недостатньо описана валентність морфем сучасної української мови, здатність їх сполучатися між собою і з певними коренями [5, 3]. Лише кілька праць присвячено й теоретичним питанням внутрішньої структури власного імені [7; 9], та й їх вірогідніше буде застосовувати при вивченні словотвірної, а не морфемної структури слова. Тому метою нашого дослідження є опис сполучувальних можливостей прізвищотворчого форманта -ин- (-ін-). Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) провести розчленування антропонічних основ на морфи, визначити систему кінцевих (антропонімоутворюючих) суфіксів; 2) розглянути сполучувальні можливості форманта -ин- (-ін-); 3) виявити морфемні моделі антропонімів досліджуваного типу. Конструкції з суфіксом -ин- (-ін-) неодноразово досліджувалися мовознавцями [6, 10]. Даний формант вважається найпродуктивнішим серед прикметникових суфіксів при творенні антропонімів Закарпаття [10, 22]. Кількісно меншу групу становлять досліджувані утворення на Лемківщині [6, 72]. Високою продуктивністю відзначається формант -ин- (-ін-) у прізвищотворенні північно-правобережного Степу. Близько 14% (1065 утворень) від аналізованих одиниць становлять конструкції даного типу.

За обсягом значень, що містяться в основах, прізвища на -ин- (-ін-) можна поділити на дві групи: а) утворені від імен: *Лесин, Галкин, Кузьмин, Васин*; б) утворені від прізвицьк: *Вербин, Рибчин, Головін, Блохін*.

Прізвища на -ин- (-ін-), утворені від імен, були вже предметом розгляду в окремій статті автора [4]. Дана стаття присвячена валентності морфем у відапелятивних антропонімах з кінцевим суфіксом -ин- (-ін-).

За кількістю суфіксальних морфів, які ускладнюють основу, антропоніми на -ин- (-ін-) поділяються на: 1) односуфіксні, у яких суфікс -ин- (-ін-) сполучається безпосередньо з коренем: *Аулін, Щокін, Лопатин*; 2) двосуфіксні, у яких суфікс -ин- (-ін-) сполучається з основою, ускладненою одним суфіксом: *Головкин, Мишакин, Горанін*;

3) трисуфіксні, у яких суфікс *-ин- (-ін-)* з'єднується з основою, укладеною двома суфіксами: *Дерев'янкін, Житушкін, Рижичкін*.

Коренева валентність для суфікса *-ин- (-ін-)* є переважаючою, вона становить 92 % від назв указаної формантної групи.

Суфікс *-ин- (-ін-)* був відомий у давньоруській та староукраїнській мовах [1, 211-212]. В основах степових антропонімів, з вихідним значенням присвійності, зафіксовано велику кількість іменникових коренів, значення яких зберігалося ще з давньоруського періоду або втрачено. Так, доформатна частина 58 антропонімів на сучасному етапі не співвідноситься з відомими апелятивами чи онімами: *Абашин, Аганін, Агішин, Арутин*.

Ці радикасоїди за фонемним складом фіналі поділяють на дві групи: 1) у яких суфікс *-ин- (-ін-)* приєднується до радикасоїда з фонемною структурою фіналі ГП: *Ксишин, Астанін, Гридін*; 2) у яких суфікс *-ин- (-ін-)* приєднується до радикасоїда з фонемною структурою фіналі ГПП: *Авермін, Акішин, Анихтін, Багрін*.

Суфікс *-ин- (-ін-)* у радикасоїдах сполучається з власне-кореневими основами або з основами, які ускладнені іншими суфіксами. Дослідження їх – завдання етимологічного аналізу.

Повна морфемна подільність властива 922 антропонімам, у яких суфікс *-ин- (-ін-)* виявляє кореневу валентність. Кореневі морфеми в них співвідносяться з апелятивами різних тематичних груп: назви дерев: *Дубін, Грабін, Березін*; назви риб: *Щукін*; назви комах: *Блохін*; назви частин тіла людини, тварини: *Головін, Губін*; назви птахів: *Воронін, Сорокін*; назви знарядь праці: *Лопатин*; назви матеріалів, речовин: *Смолін, Глинін*; назви географічних найменувань: *Москвін, Самарин*.

Для морфологічної структури відносно-присвійних прикметників української мови характерною є співвіднесеність їх з іменниками чоловічого й жіночого роду на позначення істот [3, 119]: *Княжсин, Щукін, Коровін, Кобрін, Воронін*. Фіксується також поєднання суфікса *-ин- (-ін-)* і з прикметниковими основами: *Босин, Рябін, Білін*.

Формант *-ин- (-ін-)* поєднується тільки з консонантними основами, які закінчуються такими приголосними: /б/ – *Бабин*, /в/ – *Булавін*, /д/ – *Бородін*, /ж/←/з'/ – *Княжсин*, /з/ – *Березін*, /к/ – *Щокін*, /л'/ – *Гулін*, /л/ – *Жилін*, /м/ – *Зимін*, /н/ – *Соснін*, /р'/ – *Кудрін*, /с/ – *Босин*, /т/ – *Зам'ятин*, /х/ – *Мохін*.

Широко представлена суфіксальна валентність форманта *-ин-(-ін-)*.

У відапелятивних антропонімах суфікс *-ин- (-ін-)* поєднується з такими морфемами: *-к-* (*Кобилкін, Рибкін*), *-ик-* (*Бабикін*), *-ак-* (*Кусакін*), *-ук-* (*Дудукін*), *-ин-* (*Бабинін*), *-ан-* (*Горанін*), *-он-* (*Солонин*), *-ав-* (*Коржавін*), *-ов-* (*Баковин*), *-ув-* (*Парувін*), *-ил-* (*Тужилин*), *-ал-* (*Хлібалін*), *-ул-* (*Бакулін*), *-ур-* (*Качурин*), *-ар-* (*Конярин*), *-ух-* (*Золотухін*), *-их-* (*Смолихін*), *-ах-* (*Коняхин*), *-ош-* (*Малошин*), *-иш-* (*Синишин*), *-уш-* (*Малушин*), *-ут-*

(Хлібутин), -ат- (Козятин), -от- (Сухотин), -ач- (Сильнячин), -аг- (Малягин), -иц- (Козицин).

Зафіксовано поєднання антропоформанта з суфіксами -ат- (-ят-), -от-, -ут-, що мають кінцевий /т/.

У сучасній українській мові суфікс -ат- (-ят-) в апелятивному словотворенні функціонує із загальним значенням недорослості. Цей морф вичленовується і в основах, де корінь відповідає сучасним апелятивам: *Козятин*, *Соломатин*. У прізвищі *Козятин* суфікс -ат- (-ят-) коливається в амплітуді недорослість ~ демінутивність.

Антропоніми на -ат- (-ят-)-ин- є двосуфіксними утвореннями, тобто морфосполука -ат- (-ят-)-ин- (-ін-) приєднується в них до кореня; модель «корінь + -ат- (-ят-) + -ин- (-ін-)».

Уже пам'ятки XIV ст. фіксують особові імена на -от-а: *Вербота* [2, 199]. На наявність суфікса -от-а в українських прізвищах вказує Ю.К. Редько: *Голота, Красота* [8, 148].

У двох прізвищах прикметникового типу кінцевий суфікс -ин- (-ін-) поєднується з морфом -от-: *Плахотин*, *Сухотин*. Антропоніми на -от-ин- двосуфіксні, мають морфемну модель основи «корінь + -от- + -ин- (-ін-)».

В антропонімах на -ут-(-ют-) -ин- (-ін-) доформантна частина омоніміяна апелятивам сучасної української мови, що позначають: назву рослин: *Макутин*; назву їжі: *Хлібутин*. Антропоніми такої групи мають модель «корінь + -ут- (-ют-) + -ин-».

Антропоформант -ин- (-ін-) може сполучатися з суфіксами -к-, -ак- (-як-), -ик-, -ук-.

Суфікс -к- є одним із найпродуктивніших як в апелятивному, так і в онімному словотворенні. Це пояснює той факт, що найчисельнішими є антропоніми, у яких антропоформант -ин- (-ін-) поєднується з суфіксом -к-: *Бабкін*, *Кобилкін*, *Рибкін*.

За кількістю суфіксальних морфів, які ускладнюють антропооснови, вони поділяються на: 1) антропоніми з двосуфіксною основою структурного типу «корінь + -к- + -ин- (-ін-)»: *Губкин*, *Ключкин*, *Головкин*; 2) антропоніми з трисуфіксними основами. Морфосполука -к-ин- (-ін-) у них може приєднуватись до таких морфів: а) -ан- (-ян-) – із загальним прикметниковим значенням відносності: *Дерев'янкін*; модель «корінь + -ан-(-ян-) + -к- + -ин- (-ін-)»; б) -ин- іменниковий суфікс із значенням одиницності: *Дубинкін*; в) -уш- із зменшено-пестливим значенням: *Житушкін*, *Лавушкін*; модель «корінь + -уш- + -к- + -ин- (-ін-)»; г) -иш- із загальним значенням «носій ознаки»: *Голишкін*; модель «корінь + -иш- + -к- + -ин-(-ін-)»; г) -аш- (-яш-) з атрибутивним значенням: *Кудряшкін*; модель «корінь + -аш- (-яш-) + -к- + -ин- (-ін-)»; д) -ов- із загальним прикметниковим значенням відносності: *Поповкін*; модель «корінь + -ов- + -к- + -ин- (-ін-)»; е) -ич- із пестливим значенням: *Рижичкін*; модель «корінь + -ич- + -к- + -ин- (-ін-)»; є) -ей- – суфікс з первісним значенням

зменшеності з відтінком шанобливості в прізвищах: *Шумейкін, Шубейкін*; модель «корінь + -ей- + -к- + -ин- (-ін-)».

В антропонімах *Корякін, Кувакин, Кусакін, Ломакін, Мишакін, Ревякін* суфікс -ин- сполучається з морфом -ак- /-як-/ різного значення. Так, прізвища *Кувакин, Кусакін, Ломакін* у доформантній частині омонімії апелюють до «кувака», «кусака», «ломака», утвореним від дієслівних основ за допомогою суфікса -ак-, який формує значення «предмет, що має відношення до дії», а прізвища *Корякін, Мишакін* доформантною частиною можуть збігатися з апелюваннями «кора», «миша».

Антропоніми на -ак- (-як-) -ин- (-ін-) двосуфіксні; модель «корінь + -ак-(-як-) + -ин- (-ін-)».

Формант -ин- (-ін-) в антропоосновах може приєднуватися до морфа -ик-: *Бабикин, Маликин*. У першому прізвищі зафіксовано субстантивний апелює «баба». Основа Малик, у другому прізвищі, відома серед українських прізвищ [8, 129], де суфікс -ик- первісно мав значення особи за зовнішніми ознаками. Морфосполука -ик-ак- (-як-) приєднується безпосередньо до кореня; модель «корінь + -ик- + -ин- (-ін-)».

Морфосполука -ук-ин- (-ін-) зафіксована у прізвищі *Дудукін*. В основі апелює «дуда» (музичний інструмент). Модель «корінь + -ук- + -ин- (-ін-)».

Суфікс -ин- в антропонімах поєднується з морфами -уш-, -иш-, -ош-. В антропонімах *Долгушин, Малушин, Пастушин, Полушин* суфікс -ин- сполучається з суфіксом -уш- із зменшено-пестливим значенням. Лише в прізвищі *Пастушин* морф -уш- може розумітися як аломорф суфікса -ух-: *Пастушин* (пастух). В усіх утвореннях морфосполука -уш-ин- приєднується безпосередньо до кореня. Модель «корінь + -уш- + -ин-».

Суфікс -ин- в антропонімах може знаходитися у позиції після морфів -ош- (*Мамошин*), -иш- (*Синишин, Ступишин*). В основах цих прізвищ – субстантивні апелює. Морфосполуки -иш-ин-, -ош-ин- приєднуються до коренів.

Зафіксовано поєднання антропоформанта -ин- (-ін-) з морфами -ин-, -ан-он-.

В антропонімах *Бабинін, Вершинін, Дубинін, Кручинін, Осипинін* простежується сполучуваність омонімії суфіксів. Коренева частина названих прізвищ співвідносна із загальними особовими та неособовими іменниками. Усі антропоніми двосуфіксні; модель «корінь + -ин- (-ін-) + -ин- (-ін-)».

Морфосполука -ан-(-ян-)-ин-(-ін-) характерна для антропонімів *Горанін, Дерев'янин*, де -ан- є іменниковим суфіксом. Доформантна частина їх співвідносна з відомими відсубстантивними апелює «гора», «дерево». Модель «корінь + -ан- (-ян-) + -ин- (-ін-)».

У прізвищі *Солонин* виділяємо морфосполуку *-он-ин-*, яка приєднується безпосередньо до кореневої морфеми; модель «корінь + *-он-* + *-ин-*».

Суфікс *-ин-* може поєднуватися з попередніми морфемами на /р/: *-ур-*, *-ар-*. У двох антропонімах суфікс *-ин-* сполучається з морфом *-ур-*: *Качурин*, *Мазурин*. Ю.К. Редько вказує на невизначеність морфа *-ур-* [8, 132-133]. Можливо, у зафіксованих прізвищах – це суфікс згрубілості. Морфосполука *-ур-ин-* приєднується до кореня; модель «корінь + *-ур-* + *-ин-*».

Антропоніми *Конярин*, *Шумарин* фіксують приєднання суфікса *-ин-* до іменникового суфікса *-ар-*, що має різне значення: а) *-ар-* із значенням «назва особи за професією»: *Конярин*; б) *-ар-* із значенням згрубілості: *Шумарин*.

Антропоніми *Золотухін*, *Отварухін*, *Солодухін* мають морфну структуру основи «корінь + *-ух-* + *-ин-* (*-ін-*)», де суфікс *-ух-* має значення зневажливості.

У прізвищах *Верещагін*, *Корчагін*, *Малягін* морфосполука *-аг-ин-* (*-ін-*) приєднується безпосередньо до кореня; модель «корінь + *-аг-* + *-ин-* (*-ін-*)». Формант *-аг-* вносить відтінок згрубілості.

Морфосполуку *-иц-ин* зафіксовано лише в антропонімі *Козицин*, де *-иц-* – субстантивний непродуктивний суфікс з конкретно предметним значенням. Морфемна модель антропоніма такого типу «корінь + *-иц-* + *-ин-*».

У прізвищі *Базулін* фіксуємо сполучуваність суфікса *-ин-* із морфом *-ул-*, який поєднується з віддієслівними основами і передає значення зневажливості [8, 154].

Морфосполуку *-ил-ин-* виділяємо в антропонімі *Тужилин*. Формант *-ил-* – це суфікс з первісним пейоративним значенням.

Такі найголовніші особливості сполучуваності суфікса *-ин-* (*-ін-*) у відапелятивних антропонімах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. – Ужгород, 1960. – 416 с.
2. Грамоти XIV ст. – К., 1974. – 255 с.
3. Грищенко А.П. Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір) // Морфологічна будова сучасної української мови. – К., 1978. – С. 96-140.
4. Ісакова Т.В. Прізвища, утворені від власних особових імен (На матеріалах Кіровоградщини) // Наук. зап. Серія: Філол. науки. – Кіровоград, 1999. – Вип. 20. – С. 121-130.
5. Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. – К., 1998. – 182 с.
6. Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. – Тернопіль, 1995. – 125 с.
7. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы. Словообразовательный анализ. – М., 1983. – 125 с.

8. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – 214 с.
9. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М., 1969. – 207 с.
10. Чучка П.П. Антропонимия Закарпатья: Автореф. дис. ...д-ра. филол. наук. – К., 1970. – 45 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Ліштаба – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, українська антропоніміка.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АДВЕРБІАТИВІВ У ФОРМІ ОРУДНОГО БЕЗПРИЙМЕНИКОВОГО В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Ірина МАРІНЕНКО (Київ)

У статті подані результати зставного аналізу прислівників української й російської мов, утворених від орудного безприйменникового іменників; виділені групи тотожних, подібних та відмінних адвербіативів.

The results of comparative analysis of Ukrainian and Russian adverbs formed by the instrumental case of the nouns without prepositions are presented in this paper. Groups of identical, similar, and different adverbs are distinguished.

Зміни морфологічного рівня мовної структури характеризуються як менш динамічні, ніж лексико-семантичного, проте саме вони значною мірою програмують зміни лексико-семантичного плану. Це положення стосується не лише сучасного стану певної мови, але й усього історичного шляху розвитку мови, різних діахронічних зрізів. У процесі еволюції мови зазнають змін і кількість частин мови, і їхні межі, тобто у мові, а особливо у мовленні, постійно відбувається поповнення складу одних частин мови за рахунок інших. Цей процес породжує явище морфологічної омонімії, завдяки якому в межах морфологічної системи мови співіснують такі омоформи, як укр. боком, кидком, ранком, або рос. вечером, даром, походом та ін. Перехід однієї частини мови до складу іншої стосується багатьох сучасних мов, зокрема близькоспоріднених української та російської.

На сучасному етапі розвитку цих мов досить поширеними процесами є перехід прикметників і дієприкметників до складу іменників (субстантивіація), дієприкметників до складу прикметників (ад'єктивіація), певних форм іменників до складу прислівників та прийменників (адвербіалізація й прономіналізація) та деякі інші. Об'єктом нашого дослідження є процес адвербіалізації іменників у формі орудного безприйменникового, оскільки саме цей відмінок з-поміж інших у граматичній системі обох мов «найбільше спрямований у сферу адвербіальних відношень» [4, 198]. Периферійне положення цього відмінка в системі східнослов'янських мов «сприяє послабленню,